

Original Research

The Designing and Effectiveness of a Premarital Education Program on Attitude toward Marriage and Divorce in Children of Divorce

Zabihollah Abbaspour^{*1} , Seyedeh Maryam Musavi² Abbas Amanelahi³

¹. Assistant Professor in Counseling, Department of Counseling, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran. (Corresponding Author) z.abbaspour@scu.ac.ir

². M. A. in Family Counseling, Department of Counseling, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.

³. Associate Professor in Counseling, Department of Counseling, Shahid Chamran University of Ahvaz, Ahvaz, Iran.

Background and purpose

Despite all attempts to intervene in divorce, many children experience parents' divorce (Hong, 2020). Divorce is described as something more than the parents' physical separation, which is often characterized by a series of prolonged conflicts before any separation (Potter, 2010). Children reflect on marriage and entering into a long-term relationship by observing their parents' relationship quality in childhood and after experiencing their first romantic relationship (Collardeau and Ehrenberg, 2016). Attitude towards marriage refers to a person's general beliefs and feelings about romantic relationships (Reggio and Wieser, 2008). A review of existing literature shows that the experience of conflict, followed by parents' divorce or separation in the family, plays an essential role in children's attitudes toward future romantic relationships and interpersonal relationships with others (Trotter, 2010). Past experiences, such as parental conflicts or divorce, affect young people's attitudes toward themselves and others, which can ultimately influence the way they behave in their personal relationships (Cui, Fincham, & Durtschi, 2011). Schaan, Schultz, Schächinger, and Vögele (2019) showed that children of divorce experience more disorders such as depression, childhood trauma, avoidant

attachment, anxious attachment, and acute stress than others. In spite of acknowledging the importance of premarital education programs for adult children of divorce, there have been limited plans for developing an educational program to improve the children of divorce' attitude toward marriage and divorce. So, the importance of conducting this research is felt more than ever. Therefore, the present study seeks to design and propose a premarital education program for those who have experienced parental divorce, and in a sense, it aims to answer the question of whether this premarital educational program has an effect on adult children of divorce' attitudes toward divorce?

Method

This study used a single-case experimental design (SCED), which is also called a single-subject experiment and is a kind of clinical trial. This design has different types, including AB, ABAB, Multiple Baselines, and Changing Criterion Designs (Rizvi and Nock, 2008). In this study, a multiple baseline design was used. The study population was all Shahid Chamran University of Ahvaz students in the 2020-2019 academic year whose parents divorced at least one year ago. Among them, three people who met the inclusion criteria were selected through purposive sampling. The premarital education program for children of divorce has been developed based on current authors' research findings. In this study, the content validity ratio (CVR) achieved for all goals in the educational protocol between 0.91 to 1. and the content validity index (CVI) for all goals in the educational package was between 0.9 to 1. The premarital education program was conducted in 10 sessions. The subjects responded to the Bratton-Rosen Marriage Attitude Scale (MAS) and the Kinnair and Gerrard Divorce Attitude Scale (ADS) in three baseline phases and four educational intervention phases. Data were analyzed by visual analysis, reliable change index (RCI), and improvement percentage formula.

Results

Table 1.

Descriptive statistics of subjects in the Marriage Attitude Scale (MAS) the Divorce Attitude Scale (ADS)

	Variable	Baseline 1	Baseline 2	Baseline 3	Session 3	Session 6	Session 8	Session 10	Reliable change index	Percentage of improvement
Subject 1	MAS	47	47	46	62	61	60	58	2.79	29.1
	ADS	30	34	29	30	29	32	28	0.06	0.04
Subject 2	MAS	43	42	38	48	44	46	43	1.99	10.4
	ADS	37	41	37	34	32	32	31	1.11	15.8
Subject 3	MAS	37	40	38	38	40	41	52	1.98	12
	ADS	36	31	34	33	33	33	33	0.05	0.02

As can be seen in Table 1, the reliable change index for all three subjects in the Marriage Attitude Scale were 2.79, 1.99 and 1.98, respectively, and since these three values were greater than $Z=1.96$, The results showed that subjects' changes into a positive attitude towards marriage are clinically significant. All three subjects showed a significant improvement (29.1%, 10.4%, and 12%) in Marriage Attitude Scale. Thus, the premarital education program for children of divorce caused an increase in the positive attitude towards marriage. In addition, the subjects' changes in the attitude towards divorce were not significant, and the premarital education program for the children of divorce did not cause a significant change in the attitude towards divorce.

Conclusion

One of the unique features of this program is analyzing the damage associated with parent relationships and re-evaluating it. This program helps children of divorce analyze the traumatic events of parental conflicts, view the disagreement and tensions within parental relationships from different aspects, and challenge their dysfunctional beliefs about marriage. Expressing negative emotions related to the past helps children in divorce form a more constructive narrative about their parents. Children of divorce need to accept their parents as human beings and classify their experiences

and interactions as hurtful and non- hurtful behaviors. The purpose of this program was to make the children of divorce believe that their future is in their own control and not predetermined. One of the divorced children of divorce' significant experiences was their response to accepting the view that their future would not be affected by their parents' past. The strong emphasis of this program on differentiation and recognition of psychological needs can set the stage for healthier interactions in intimate relationships. Children of divorce realize the importance of essential communication elements such as forgiveness, sacrifice, problem-solving, compromise in the stability and consolidation of marriage. As a synthesized program based on evidence base in Iran and other countries, this program showed that it could be effective for children of divorce. Cultural considerations related to divorce have been considered in designing this program, and the high satisfaction of the participants in this study at the end of the educational program is a qualitative indicator of its adjustment-oriented content.

Ethical considerations

Compliance with the research ethics

This study has the ethical code EE / 98.24.3.57619 / scu.ac.ir and is derived from a master's dissertation in family counseling at Shahid Chamran University of Ahvaz and has been done with the research grant of this university. The voluntary participation in the study was clarified for participants, and they were assured of confidentiality, which all information would remain confidential. Other issues related to research ethics, such as observance of ethical values in data collection, bias-free data analysis, and accuracy in citations, have also been considered. Before conducting the study, the objectives, procedures, and the individuals' role in the research were informed to the participants.

Authors' participation: This article is derived from a master's dissertation in family counseling at Shahid Chamran University of Ahvaz. The first author was responsible for sampling, preparing instruments, implementing the educational program, and data analysis. The second author was responsible for collecting and writing the paper and organizing

the educational protocol, and the third author participated in preparing the educational protocol, data analysis, and writing the paper.

Funding: This research has been done with the research grant of Shahid Chamran University of Ahvaz.

Conflict of interest: This research does not directly or indirectly conflict with interests.

Acknowledgments: All participants verbally expressed their consent to participate in the research and answer the questionnaires. The authors appreciate all the participants in this study.

Reference

- Amani, Z., Zaharakar, K., & Kiamanesh, A. (2019). The Identification of the Consequences of Parents' Divorce on Children: A Qualitative Study. *The Women and Families Cultural-Educational*, 14(47), 59-81. [\[Link\]](#).
- Cui, M., Fincham, F. D., & Durtschi, J. A. (2011). The effect of parental divorce on young adults' romantic relationship dissolution: What makes a difference? *Personal Relationships*, 18(3), 410-426. [\[Link\]](#).
- Gh, A., & Mobini Keshe, F. (2020). comparison of self concept clarity, role gender and emotional maturity in children with and without experience of divorce in parents. *Counseling Culture and Psychotherapy*, 11(42), 231-260. [\[Link\]](#).
- Huang, H. J. (2020). Crisis Intervention with Children of Divorce. *DEStech Transactions on Social Science, Education and Human Science*, (icesd). [\[Link\]](#).
- Miles, N. J., & Servaty-Seib, H. L. (2010). Parental marital status and young adult offspring's attitudes about marriage and divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 51(4), 209-220. [\[Link\]](#).
- Potter, D. (2010). Psychosocial well-being and the relationship between divorce and children's academic achievement. *Journal of marriage and family*, 72(4), 933-946. [\[Link\]](#).
- Schaan, V. K., Schulz, A., Schächinger, H., & Vögele, C. (2019). Parental divorce is associated with an increased risk to develop mental disorders in women. *Journal of affective disorders*, 257, 91-99. [\[Link\]](#).

طراحی و اثربخشی برنامه آموزش پیش از ازدواج بر نگرش به ازدواج و نگرش به طلاق فرزندان طلاق

ذبیح اله عباس پور^۱، سیده مریم موسوی^۲، عباس امان الهی^۳

چکیده

فرزندان طلاق تمایل بیشتری دارند که دیرتر ازدواج کنند یا اصلا ازدواج نکنند. آن‌ها مسائل مرتبط با اعتماد و وفاداری را در رابطه خود بیشتر تجربه می‌کنند و به میزان بیشتری افسردگی و اضطراب دارند. هدف پژوهش حاضر طراحی و بررسی اثربخشی برنامه آموزش پیش از ازدواج بر نگرش به ازدواج و نگرش به طلاق فرزندان طلاق بود. بر این اساس، سه دانشجوی فرزند طلاق با روش نمونه‌گیری هدفمند در شهر اهواز انتخاب شدند. در این پژوهش از طرح آزمایشی تک موردی از نوع خط پایه چندگانه استفاده شد. برنامه آموزش پیش از ازدواج در ۱۰ جلسه اجرا شد و آزمودنی‌ها در سه مرحله خط پایه و چهار مرحله مداخله آموزشی به مقیاس نگرش به ازدواج براتن و روزن (MAS) و مقیاس نگرش به طلاق کینایرد و جرارد (ADS) پاسخ دادند. داده‌ها به روش ترسیم دیداری، شاخص تغییر پایا (RCI) و فرمول درصد بهبودی تحلیل شدند. نتایج این پژوهش نشان داد که برنامه آموزش پیش از ازدواج باعث افزایش نگرش مثبت به ازدواج شد، ولی بر نگرش به طلاق اثربخشی معناداری نداشت. این پژوهش نشان داد برنامه آموزش پیش از ازدواج می‌تواند برای کمک به فرزندان طلاق مؤثر باشد و درمانگران خانواده می‌توانند از این روش آموزشی برای بهبود فرایند آمادگی ازدواج به فرزندان طلاق استفاده کنند.

اطلاعات مقاله

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۱۲/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۳/۲۷

نوع مقاله: پژوهشی اصیل

واژگان کلیدی

برنامه آموزش پیش از ازدواج، نگرش به ازدواج، نگرش به طلاق، فرزندان طلاق

ارجاع به مقاله:

عباس پور، ذبیح اله؛ موسوی، سیده مریم؛ امان الهی، عباس. (۱۴۰۰). طراحی و اثربخشی برنامه آموزش پیش از ازدواج بر نگرش به ازدواج و نگرش به طلاق فرزندان طلاق. مطالعات زن و خانواده، ۹(۳)، ۵۶-۷۷. doi: 10.22051/JWFS.2021.35267.2655

z.abbaspour@scu.ac.ir

^۱ استادیار مشاوره، گروه مشاوره، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران (نویسنده مسئول)

^۲ کارشناس ارشد مشاوره خانواده، گروه مشاوره، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

^۳ دانشیار مشاوره، گروه مشاوره، دانشگاه شهید چمران اهواز، اهواز، ایران

این مطالعه دارای کد اخلاقی EE/98.24.3.57619/scu.ac.ir و مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد مشاوره خانواده دانشگاه شهید چمران اهواز است.

مقدمه

علی‌رغم همه تلاش‌هایی که برای مداخله در طلاق انجام می‌شود، بسیاری از فرزندان، طلاق والدین را تجربه می‌کنند (هانگ^۱، ۲۰۲۰). طلاق والدین موقعیت پیچیده‌ای را به وجود می‌آورد و اثرات کوتاه و بلندمدت اقتصادی، اجتماعی و فردی برای بزرگسالان و کودکانشان به دنبال دارد و بر نوع رابطه‌ها، پذیرش نقش‌های جدید و نگرش فرزندان تأثیرگذار است (شیرزاد، عباسی و حسن‌زاده، ۱۳۹۹؛ یحیی‌زاده و حامد، ۱۳۹۴؛ الدار- اویتان، حاج- یحیی و گرینبام^۲، ۲۰۰۹). هرچند که علی‌رغم تحقیقات بسیار زیادی که انجام شده، در مورد اثرات طلاق بر سازگاری بلندمدت فرزندان و بهزیستی روان‌شناختی آن‌ها اختلاف نظر وجود دارد (کارلا و پتروگیانسی^۳، ۲۰۲۰) و طلاق می‌تواند راه‌حل خوبی برای رهایی فرزندان از روابط پرتنش والدین باشد (گاریگا و پنونی^۴، ۲۰۲۰؛ مددی طائمه، آقاجانی و صلاحیان، ۱۳۹۹). طلاق به‌عنوان چیزی بیش از جدایی فیزیکی والدین از هم توصیف می‌شود که اغلب با یک سری از درگیری‌های طولانی قبل از هرگونه جدایی مشخص می‌شود (پاتر^۵، ۲۰۱۰) و پیامدهایی مانند خشم و تنفر، ترس و بی‌پناهی (زمانی زارچی، غلامعلی لواسانی، اژه‌ای، حسین زاده اسکویی و صمدی کاشانی، ۱۳۹۷)، ناامنی در تعاملات اجتماعی، مشکلات اقتصادی، مشکلات ساختاری خانواده، مشکلات تحولی و رشدی، نشانگان افسردگی، الگوهای ناکارآمد سازگاری و مشکلات تحصیلی (امانی، زهراکار و کیامنش، ۱۳۹۸) و فروپاشی شخصیت و فقدان استقلال (قره داغی و مبینی کشه، ۱۳۹۹) را به دنبال داشته باشد. سبک‌های تعاملی و تجربه‌های خانواده نقش اساسی را در ایجاد باورهای و دیدگاه‌ها و انتظارات فرزندان ایفا می‌کند و تحقیقات بیانگر این است که رفتارها، ارزش‌ها و دیدگاه‌های والدین به‌طور معناداری با نگرش‌ها و اعتقادات و باورهای نوجوانان به ازدواج و طلاق رابطه دارد (گاریگا و پنونی، ۲۰۲۰؛ ویلوگی^۶، ۲۰۱۰).

فرزندان با مشاهده چگونگی کیفیت رابطه والدین‌شان در دوران کودکی و پس از تجربه اولین رابطه عاشقانه خود، در مورد ازدواج و ورود به یک رابطه بلندمدت تأمل می‌کنند (کولاردیو و ارنبرگ^۷، ۲۰۱۶). نگرش به ازدواج^۸ به‌عنوان اعتقادات و احساسات کلی فرد در رابطه با روابط عاشقانه اشاره دارد (ریچیو و ویزر^۹، ۲۰۰۸). مرور پیشینه پژوهشی موجود نشان می‌دهد که تجربه تعارض و به دنبال آن طلاق یا جدایی والدین در خانواده، در نگرش فرزندان به روابط رمانتیک آتی و روابط میان‌فردی با دیگران نقش زیادی دارد

1. Huang

2. Eldar-Avidan, Haj-Yahia & Grinbam

3. Karela & Petrogiannis

4. Garriga & Pennoni

5. Potter

6. Willoughby

7. Collardeau & Ehrenberg

8. attitude towards marriage

9. Riggio & Weiser

(تراتر^۱، ۲۰۱۰). تجارب گذشته، مانند اختلافات و یا طلاق والدین، نگرش جوانان درباره خود و دیگران را تحت تاثیر قرار می‌دهد که در نهایت می‌تواند بر نحوه رفتار آن‌ها در روابط شخصی‌شان تاثیرگذار باشد (کویی، فینچام و دارشی^۲، ۲۰۱۱). در این میان برخی صاحب‌نظران معتقدند که چگونگی تفسیر فرزندان از تعارضات بین والدین‌شان، نقش کلیدی در تعیین تاثیر کلی اختلافات والدین بر سازگاری‌های عاطفی و رفتاری بعدی فرزندان دارد (آبلو، میزلا، کوآن و کوآن^۳، ۲۰۰۹). سیمون و فرورمن^۴ (۲۰۱۰) در تحقیقی نشان دادند افرادی که در کودکی‌شان شاهد تعارض و جدایی والدین‌شان هستند، در شکل‌دهی روابط عاشقانه آتی با دیگران به شدت تحت تاثیر این تجربیات خویش قرار می‌گیرند.

یکی از عواملی که تحت تاثیر طلاق والدین قرار می‌گیرد، نگرش به طلاق^۵ در فرزندان آن‌ها است که عبارت است از پذیرش طلاق به‌عنوان راه‌حلی قابل قبول برای مسائل و پریشانی‌های زناشویی (وایتون، استلی، مارکمن و جانسون^۶، ۲۰۱۳). شکل‌گیری نگرش‌های مثبت و منفی به طلاق می‌تواند متأثر از ضربه‌های عمیق ناشی از طلاق والدین باشد که فرزندان طلاق در دوران کودکی تجربه می‌کنند. شان، شولتز، شاپینگر و ووگل^۷ (۲۰۱۹) نشان دادند فرزندان طلاق اختلالاتی از جمله افسردگی، ترومای کودکی، دلبستگی اجتنابی، دلبستگی اضطرابی، استرس حاد را بیشتر از دیگران تجربه می‌کنند. این تجربه‌های اولیه می‌تواند باعث شود که فرزندان به دلیل ترس از طلاق، در مورد شروع یک رابطه عاشقانه تردید داشته باشند یا عقیده داشته باشند که همه طلاق‌ها می‌تواند برای فرزندان ویران‌کننده و دشوار باشد.

آماتو، لومیس و بوث^۸ (۱۹۹۵) به این نتیجه رسیدند که از جمله شاخص قوی از دارا بودن دیدگاه منفی به ازدواج و دیدگاه مثبت نسبت به طلاق، تجربه طلاق والدین است. تجربه طلاق والدین، نگرش جوانان را نسبت به ازدواج و طلاق تحت تاثیر قرار می‌دهد (کولاردیو و ارنبرگ، ۲۰۱۶). در تبیین تاثیر طلاق والدین بر نگرش فرزندان آن‌ها به طلاق، محققان معتقدند که یک انتقال بین‌نسلی بی‌ثباتی ازدواج در میان خانواده‌ها وجود دارد (آماتو و دیبائر^۹، ۲۰۰۱). افرادی که تجربه طلاق والدین‌شان را دارند نسبت به آن‌هایی که چنین تجربه‌ای ندارند، استعداد و پتانسیل بیشتری برای احتمال طلاق در زندگی زناشویی‌شان را دارند (کولاردیو و ارنبرگ، ۲۰۱۶). میلز و سرویتی-سیب^{۱۰} (۲۰۱۰) نیز در پژوهشی به این نتیجه رسیدند که افرادی که تجربه طلاق والدین را دارند، نسبت به طلاق نگرش مثبتی دارند و از میزان تعهد زناشویی پایینی برخوردارند.

1. Trotter

2. Cui, Fincham & Durtschi

3. Ablow, Measelle, Cowan, & Cowan

4. Simon & Furman

5. Attitudes towards Divorce

6. Whitton, Stanley, Markman, & Johnson

7. Schaan, Schulz, Schächinger, & Vögele

8. Amato, Loomis, & Booth

9. DeBoer

10. Miles & Servaty-Seib

در سال‌های گذشته میزان طلاق در اغلب کشورهای دنیا رو به افزایش بوده و این در حالی است که میزان ازدواج روزبه‌روز کاهش یافته است (فیروزجائیان گلوگاه، صادقی، جان محمدی لرگانی و لطفی، ۱۳۹۷). مطالعات مختلف نشان می‌دهند که روند افزایش طلاق جهانی است. آمارهای گزارش شده مرکز آمار ایران، ۱۷۱۲۴۶ مورد طلاق و ۵۱۹۲۵۰ مورد ازدواج را در سال ۱۳۹۹ نشان می‌دهد. درحالی‌که این آمار نسبت به ۱۰ سال گذشته، افزایش معنادار طلاق و کاهش ازدواج را نشان می‌دهد (مرکز آمار ایران، ۱۳۹۹).

بنابراین، با توجه به مطالب ذکر شده در خصوص پیامدهای منفی طلاق بر نگرش فرزندان نسبت به طلاق و ازدواج (میلز و سرویتی-سیب، ۲۰۱۰) و همچنین به دلیل اینکه بیشتر جنبه‌های رفتاری و احساسی افراد از دیدگاه و نگرش آن‌ها به مسائل شکل می‌گیرد (کلمن^۱ و همکاران، ۲۰۰۳)، لزوم ارائه آموزش‌ها و راهبردهای درمانی برای فرزندان با والدین مطلقه بسیار محسوس است؛ چراکه بنابر مطالعات صورت گرفته در حوزه زوج‌درمانی و خانواده، تجربه طلاق در خانواده اصلی و به‌ویژه طلاق والدین، یکی از عوامل پرخطر ازدواج این افراد است که در مشاوره‌های پیش از ازدواج نیازمند بررسی و کنکاش بیشتر است؛ چراکه فرزندان طلاق نسبت به افراد عادی بیشتر مستعد طلاق در زندگی زناشویی‌شان هستند (گلین و کرامر^۲، ۱۹۸۷).

شیرزاد و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهشی نشان دادند برنامه قبل از ازدواج مبتنی بر برنامه آموزش ارتباط منجر به کاهش مشکلات تصمیم‌گیری در انتخاب همسر و نگرش به ازدواج فرزندان طلاق می‌شود. پژوهش‌های دیگری نیز انجام شده که نشان داده مداخلات درمانی می‌تواند بر سلامت روان (رئیس‌ی و همکاران، ۱۳۹۱)، اضطراب (کاظمیان و اسمعیلی، ۱۳۹۱)، عزت‌نفس (برجعی، ۱۳۹۶)، خودارزشمندی و سرمایه روان‌شناختی صادقین، فخری و حسن‌زاده (۱۳۹۸) در کودکان و نوجوانان خانواده‌های طلاق اثرات مثبتی داشته باشند.

موضوع طلاق و اثرات طلاق با فرهنگ و هنجارهای جامعه ارتباط نزدیک دارد و تفاوت‌های فرهنگی در بحث آموزشی باید موردتوجه قرار گیرد. علی‌رغم این‌که چند برنامه آموزشی محدود در خارج از ایران برای فرزندان طلاق وجود دارد، اما باید براساس فرهنگ ایرانی و ملاحظات آن، برنامه‌های آموزش پیش از ازدواج را به کار گرفت. مرور ادبیات تجربی و نظری موجود در حوزه خانواده نیز نشان می‌دهد که انجام مداخلات مؤثر در خصوص مسائل خانواده هرچقدر زودتر و به‌صورت پیشگیرانه باشد می‌تواند اثربخشی بهتری به همراه داشته باشد؛ بنابراین این تحقیق درصدد آن است تا با طراحی برنامه آموزشی پیش از ازدواج برای افرادی که تجربه طلاق والدین را داشته‌اند و سنجش اثربخشی آن در بهبود و تغییر نگرش آن‌ها نسبت به مسئله مهم ازدواج و طلاق، حتی‌المقدور از بروز مشکلات احتمالی در زندگی زناشویی آن‌ها جلوگیری شود. با این حال، علی‌رغم تأیید اهمیت برنامه‌های آموزش پیش از ازدواج برای افراد با والدین مطلقه، در ایران طرحی‌های محدودی برای تهیه برنامه‌ی آموزشی در خصوص بهبود نگرش فرزندان طلاق به ازدواج و طلاق،

^۱. Coleman, McGregor, Hemsforth, Boyce, & Dowling

^۲. Glenn & Kramer

ایجادشده است لذا اهمیت انجام این پژوهش بیش از پیش محسوس می‌کند، چراکه در صورت تأیید فرضیه‌های پژوهش، مشاورین خانواده و روان‌درمانگران و متخصصان مرتبط با حوزه خانواده و ازدواج، با تاکید بیشتری به آموزش برنامه آموزشی به فرزندان با تجربه طلاق والدین بپردازند تا گامی مؤثر در جهت مشاوره پیش از ازدواج با این افراد بردارند؛ بنابراین تحقیق حاضر به دنبال طراحی و ارائه یک برنامه آموزش پیش از ازدواج به افرادی است که تجربه طلاق والدین را دارند و به نوعی به دنبال پاسخ به این سؤال است که آیا این برنامه‌ی آموزش پیش از ازدواج بر نگرش به ازدواج و نگرش به طلاق فرزندان طلاق تأثیر دارد

روش شناسی پژوهش

در این پژوهش از طرح آزمایشی تک موردی^۱ (SCED) از نوع طرح خط پایه چندگانه^۲ استفاده شد. طرح‌های تک موردی روش مناسبی برای نشان دادن اعتبار بوم‌شناختی^۳ یک نظریه است. محققین معتقدند این طرح‌ها، روش مناسبی برای تأیید یک نظریه (مدل درمانی) و بهبود آن هستند (دول و هاک^۴، ۲۰۰۸؛ به نقل از اسکورتسو و رامشچوک^۵، ۲۰۱۵). از آنجایی که این برنامه آموزشی طراحی و برای اولین بار مورد آزمایش قرار گرفت، بنابراین روش طرح خط پایه چندگانه مناسب‌ترین طرح تحقیق برای این مداخله بود. جامعه آماری این پژوهش کلیه دانشجویان دانشگاه شهید چمران اهواز در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ بودند که والدین ایشان حداقل یک سال پیش طلاق گرفته بودند. برای انتخاب نمونه پژوهش، فراخوانی با هماهنگی‌های به عمل آمده با حراست دانشگاه مبنی بر برگزاری جلسات ازدواج در بین دانشکده‌های دانشگاه شهید چمران اهواز نصب شد. از بین مراجعه‌کنندگان، ۳ نفر که ملاک‌های ورود به پژوهش را داشتند، به صورت نمونه‌گیری هدفمند^۶ انتخاب شدند. ملاک‌های ورود عبارت بودند از: ۱- عدم شرکت هم‌زمان در کارگاه یا کلاس آموزش قبل از ازدواج، ۲- عدم مصرف داورهای روان‌پزشکی مرتبط با اختلالات خلقی، ۳- عدم اعتیاد به مواد مخدر و عدم مصرف مشروبات الکلی. جدول ۱ ویژگی‌های جمعیت شناختی آزمودنی‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۱. ویژگی‌های جمعیت شناختی

جنسیت	سن	تحصیلات	زندگی با پدر/مادر	تجربه مشاوره	
آزمودنی اول	دختر	۲۳	دانشجوی کارشناسی	مادر	خیر
آزمودنی دوم	دختر	۲۳	دانشجوی کارشناسی	مادر	بله
آزمودنی سوم	پسر	۳۱	دانشجوی کارشناسی	پدر	خیر

1. Single-case experimental design

2. Multiple baseline

3. Ecological validity

4. Dul & Hak

5. Skvortsov & Romashchuk

6. Purposive sampling

ابزارهای پژوهش

مقیاس نگرش به ازدواج (MAS): مقیاس نگرش به ازدواج^۱ (براتن و روزن^۲، ۱۹۹۸؛ به نقل از خجسته‌مهر، ممبینی و اصلانی، ۱۳۹۲) یک مقیاس ۲۳ ماده‌ای که برای اندازه‌گیری نگرش افراد نسبت به ازدواج در نظر گرفته شده است. این مقیاس به صورت طیف لیکرت ۴ درجه‌ای از ۰ (به شدت موافقم) تا ۳ (به شدت مخالفم) بیان می‌کنند. در ضمن برخی ماده‌ها به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. دامنه نمره‌ها از ۲۳ تا ۶۹ است و نمره‌های بالاتر، نگرش مثبت را نسبت به ازدواج نشان می‌دهد. براتن و روزن (۱۹۹۸)؛ به نقل از خجسته‌مهر و همکاران، (۱۳۹۲) این مقیاس را به امید اینکه مفید بودن پژوهش در رابطه با ازدواج و روابط را اثبات کند، توسعه دادند. این مقیاس بر روی ۴۹۹ دانشجوی در مقطع کارشناسی در یک دوره روان‌شناسی مقدماتی هنجاریابی شده است. پایایی این مقیاس را در دانش‌آموزان بافاصله زمانی شش هفته به روش آزمون مجدد ۰/۸۵ و به روش آلفای کرونباخ ۰/۸۲ گزارش کردند. همچنین با همبسته کردن این مقیاس با مقیاس‌های مشابه همبستگی بالای ۰/۷۷ را گزارش شده است (خجسته‌مهر و همکاران، ۱۳۹۲).

مقیاس نگرش به طلاق^۳ (ADS): مقیاس نگرش به طلاق مقیاس ۱۲ ماده‌ای است که توسط کینایرد و جرارد^۴ (۱۹۸۶)؛ به نقل از خجسته‌مهر و همکاران، (۱۳۹۲) ساخته شده است. این مقیاس نگرش‌های مثبت و منفی به طلاق را ارزیابی می‌کند. سوالات این مقیاس به صورت طیف لیکرت به ترتیب از ۱ (شدیدا مخالف) تا ۵ (کاملا موافق) نمره‌گذاری می‌شوند و در ضمن برخی ماده‌ها به صورت معکوس نمره‌گذاری می‌شوند. امتیازات بالاتر نشان‌دهنده نگرش مثبت‌تر به طلاق است. موتس^۵ (۲۰۰۴)؛ به نقل از عباسی، (۱۳۹۴) پایایی و روایی این پرسش‌نامه را خوب توصیف کرده است. پایایی و روایی این پرسش‌نامه در ایران نیز با روش آلفای کرونباخ و تنصیف به ترتیب ۰/۸۸ و ۰/۸۹ محاسبه شد (خجسته‌مهر و همکاران، ۱۳۹۲).

بسته آموزشی برنامه آموزش پیش از ازدواج برای فرزندان طلاق^۶

برنامه آموزش پیش از ازدواج برای فرزندان طلاق بر اساس نتایج یافته‌های پژوهشی کشاورز، شریعتی، عبادی و بهبودی مقدم (۲۰۱۸)، هانیکمن^۷ (۲۰۱۳)، مورای و کارداتز^۸ (۲۰۰۹)، کانوی، کریستینسن، هرلیهی^۹ (۲۰۰۳)، بایر-پنینگتون، پنینگتون و اسپینک^{۱۰} (۲۰۰۱)، هالفورد، ساندرز و بهرنز^{۱۱} (۲۰۰۱)،

1. Marital Attitudes Scale

2. Brateen & Rosen

3. Attitudes Toward Divorce Scale

4. Kinnaird & Gerrard

5. Moats

6. The Premarital Education Program for Children of Divorce

7. Honickman

8. Murray & Kardatzke

9. Conway, Christensen, & Herlihy

10. Boyer-Pennington, Pennington, & Spink

11. Halford, Sanders, & Behrens

ساندرز، هالفورد و بهرنز (۱۹۹۹) توسط پژوهشگران پژوهش حاضر ساخته شده است. برای بررسی روایی این پژوهش از شاخص نسبت روایی محتوایی^۱ (CVR) و شاخص روایی محتوایی^۲ (CVI) استفاده شد. CVR توسط لاوش^۳ (۱۹۷۵) طراحی شده است. جهت محاسبه‌ی این شاخص از نظرات ۱۰ متخصص خانواده و ازدواج در زمینه‌ی محتوای آزمون یا محتوای موردنظر استفاده شد. این ۱۰ نفر دارای مدرک دکتری مشاوره خانواده بودند و حداقل ۵ سال در زمینه‌ی مشاوره خانواده و ازدواج تجربه بالینی داشتند. با توضیح اهداف آزمون برای آن‌ها و ارائه‌ی تعریف عملیاتی مربوط به محتوای سؤال‌ها، از آن‌ها خواسته شد تا هر یک از اهداف را نمره‌گذاری کنند. سپس، بر اساس فرمول CVR نسبت روایی محتوایی محاسبه شد. براساس تعداد متخصصینی که اهداف را مورد ارزیابی قرار داده بودند، مقدار CVR قابل قبول برابر با ۰/۶۲ است (لاوش، ۱۹۷۵) که در این پژوهش میزان نسبت روایی محتوا (CVR) برای تمامی هدف‌ها در پروتکل آموزشی بین ۰/۹۱ تا ۱ به دست آمد. برای بررسی CVI از روش والتز، استریکلند و لنز^۴ (۲۰۱۰) استفاده شد. براساس تعداد متخصصینی که اهداف را مورد ارزیابی قرار داده بودند، مقدار CVI قابل قبول با توجه به تعداد متخصصین، برابر با ۰/۷۹ است (والتز و همکاران، ۲۰۱۰). در این پژوهش میزان شاخص روایی محتوا (CVI) برای تمامی هدف‌ها در بسته‌ی آموزشی بین ۰/۹ تا ۱ به دست آمد. جدول ۲ خلاصه جلسات آموزشی برنامه آموزش پیش از ازدواج برای فرزندان طلاق را نشان می‌دهد.

جدول ۲. خلاصه جلسات آموزشی برنامه آموزش پیش از ازدواج برای فرزندان طلاق

جلسه	عنوان جلسه	محتوای جلسه
۱	آشنایی و مقدمه	بحث و معرفی روش برنامه پیش از ازدواج برای فرزندان طلاق، معرفی مربی، قواعد برنامه آموزشی،
۲	اهمیت خودشناسی در ازدواج‌های پایدار	معرفی خود به عنوان یک مفهوم، تعریف خودآرمانی، خودپنداره، ابعاد عاطفی، جسمانی و روانی شخص سالم و ناسالم، تحلیل تجربه‌های عاطفی فرزند طلاق در روابط متعارض والدین و طلاق، معرفی چرخه آگاهی
۳	اهمیت ازدواج و واقعیت طلاق	دلایل ازدواج، اثرات ازدواج در زندگی، تصور افراد از ازدواج، نگرش‌های واقع‌بینانه در ازدواج، دلایل طلاق، تحلیل دلایل طلاق والدین فرد، بررسی نگرش‌های سالم و ناسالم در مورد طلاق
۴	پردازش روایت تجربه فرزندان طلاق	روایت تجربه فرزند طلاق از داستان زندگی والدین، روایت فرزند طلاق بعد از جدایی والدین، بررسی و تحلیل تغییراتی که در زندگی فرد رخ داده است، آشکارسازی هیجانات ابراز شده مکرر
۵	تحلیل فرزندان طلاق از دلایل طلاق والدین	تمرکز فرزند طلاق به چگونگی ابعاد ارتباط، تعهد، خصوصیات شخصیتی، صمیمیت، حل مسئله و خانواده اصلی در زندگی زناشویی والدین، تحلیل این باور که طلاق والدین اتفاقی خارج از کنترل بوده یا ارادی یا اختیاری و آگاهانه.
۶	نقش تمایز یافتگی در ازدواج و طلاق	بررسی نیازهای انسان از جمله نیاز به تعلق و دل‌بستگی، نیاز به پیوندجویی، مهرطلبی، استقلال شخصی، آزادی، قدرت در ازدواج، نقش این نیازها در ازدواج، بررسی مفهوم تمایز یافتگی و شاخص‌های آن در ازدواج، رابطه‌ی عشق و تمایز یافتگی، رابطه‌ی وفاداری به والدین مطلقه، تمایز یافتگی و انتخاب همسر
۷	تفاوت‌های روان‌شناختی زنان و مردان در ازدواج	بررسی و تحلیل تفاوت‌های زنان و مردان براساس ابعاد مختلف (سیستم مغز، پیوندجویی، شیوه‌های ابراز استرس و اضطراب، شیوه‌های ارتباطی، رفتار جنسی، دل‌بستگی و ...)

1. Content Validity Ratio

2. Content Validity Index

3. Lawshe

4. Waltz, Strickland, & Lenz

جلسه	عنوان جلسه	محتوای جلسه
۸	نقش آمادگی ازدواج در ازدواج‌های پایدار و ناپایدار	تحلیل ازدواج‌های پایدار و ناپایدار بر اساس ابعاد کیفیت و مدت، مفهوم آمادگی ازدواج، بررسی شاخص‌های زیستی، روانی، عاطفی، موقعیتی و قابلیت‌ها در میزان آمادگی ازدواج، نقش آمادگی را در ازدواج‌های موفق و ناپایدار
۹	نقش الگوهای تعاملی در ازدواج رضایت‌بخش و پایدار	ابعاد و اجزای ارتباط، موانع ارتباطی و اشکال آن، بررسی گوش دادن، همدلی، بازخورد، گذشت و صمیمیت، فداکاری در ازدواج، تحلیل انواع الگوهای تعاملی زوجی در ازدواج‌های پایدار و ناپایدار، روایت فرد از الگوهای ارتباطی والدین خود
۱۰	نقش حل تعارض در ازدواج‌های پایدار و ناپایدار	تعریف و تحلیل تعارض و منشأ تعارضات ارتباطی، ابعاد مهارتی، شخصیتی و موقعیتی منشأ تعارض، اشکال تعارض، معرفی انواع سبک‌های حل تعارض همراه با مراحل حل تعارض در رابطه زناشویی

روش تجزیه و تحلیل داده‌ها

در این پژوهش از معناداری بالینی استفاده شده است. دو رویکرد عمدۀ و پرکاربرد در معنی‌داری بالینی عبارت‌اند از رویکرد شاخص تغییر پایا^۱ و رویکرد مقایسه‌هنجارین^۲. همچنین برای تجزیه و تحلیل داده‌ها و ارزیابی کارایی، از روش‌های ترسیم دیداری یا تحلیل نمودار گرافیکی و بهبود تشخیصی نیز استفاده به عمل آمد.

یافته‌ها

جدول ۳ آماره‌های توصیفی آزمودنی‌ها را در مقیاس نگرش به ازدواج و مقیاس نگرش به طلاق در مرحله خط پایه و مداخله نشان می‌دهد.

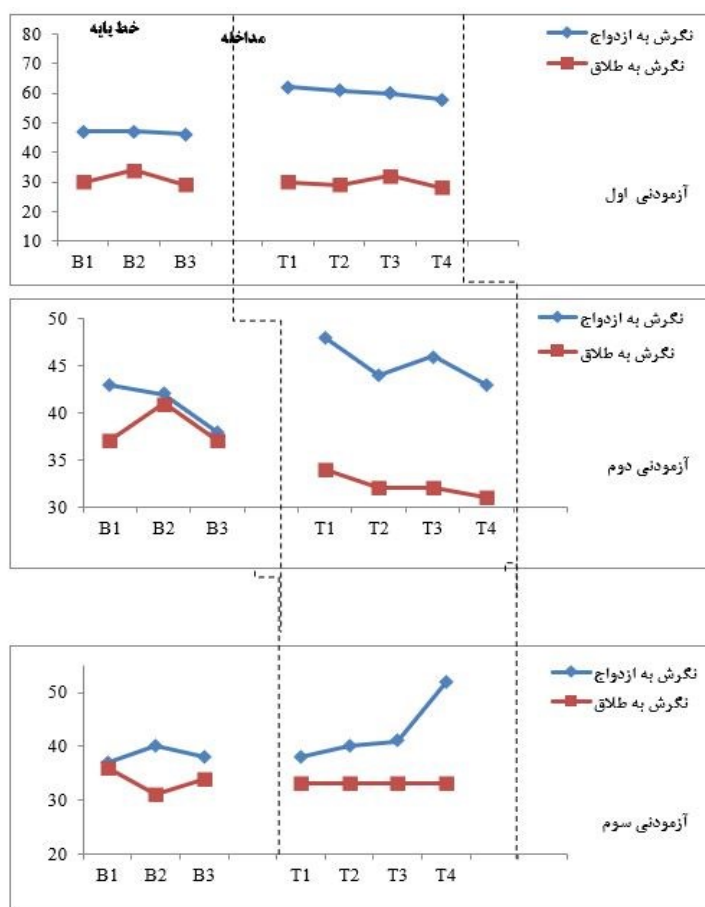
جدول ۳. آماره‌های توصیفی آزمودنی‌ها در مقیاس نگرش به ازدواج و نگرش به طلاق

آزمودنی	متغیر	خط پایه ۱	خط پایه ۲	خط پایه ۳	جلسه ۳	جلسه ۴	جلسه ۵	جلسه ۸	جلسه ۱۰	میزان بهبودی	شاخص تغییر پایا
اول	نگرش به ازدواج	۴۷	۴۷	۴۶	۶۲	۶۱	۶۰	۵۸	۲۹/۱	۲/۷۹	
	نگرش به طلاق	۳۰	۳۴	۲۹	۳۰	۲۹	۳۲	۲۸	۰/۰۴	۰/۰۶	
دوم	نگرش به ازدواج	۴۳	۴۲	۳۸	۴۸	۴۴	۴۴	۴۳	۱۰/۴	۱/۹۹	
	نگرش به طلاق	۳۷	۴۱	۳۷	۳۴	۳۲	۳۲	۳۱	۱۵/۸	۱/۱۱	
سوم	نگرش به ازدواج	۳۷	۴۰	۳۸	۳۸	۴۰	۴۱	۵۲	۱۲	۱/۹۸	
	نگرش به طلاق	۳۶	۳۱	۳۴	۳۳	۳۳	۳۳	۳۳	۰/۰۲	۰/۰۵	

نمودار ۱ روند تغییر نمره‌های مقیاس نگرش به ازدواج و مقیاس نگرش به طلاق را نشان می‌دهد.

^۱. Reliable Change Index

^۲. Normativ Comparisons

نمودار ۱. روند تغییر نمره‌های مقیاس نگرش به ازدواج و مقیاس نگرش به طلاق

نمودار ۱ نشان می‌دهد میانگین و سطح نمره‌های مقیاس نگرش به ازدواج هر سه آزمودنی در مرحله مداخله نسبت به مرحله خط پایه افزایش پیدا کرده است. براساس ملاک دوگانه محافظه‌کارانه (فیشر، کلی و لوماس^۱، ۲۰۰۳)، همه نقطه داده‌های ترسیم از تعداد موردنیاز (۴ نقطه) در بالای خط پیش‌بین سطح تغییرات در هر سه آزمودنی قرار می‌گیرد. همچنین بر اساس جدول ۳، با توجه به اینکه مقدار شاخص تغییر پایا به‌دست‌آمده آزمودنی‌ها به ترتیب در مرحله مداخله ۲/۷۹، ۱/۹۹ و ۱/۹۸ به‌دست‌آمده است، این سه مقدار در سطح آماری $P < ۰/۰۵$ معنادار هستند. درصد بهبودی این سه آزمودنی نیز به ترتیب، ۲۹/۱، ۱۰/۴ و ۱۲ درصد است. با توجه به بالابودن نمرات آزمودنی‌ها می‌توان گفت که تغییرات از نظر بالینی معنادار است؛ بنابراین برنامه آموزش پیش از ازدواج برای فرزندان طلاق باعث افزایش نگرش مثبت نسبت به ازدواج شده است.

^۱. Fisher, Kelley, & Lomas

نمودار ۱ نشان می‌دهد میانگین و سطح نمره‌های مقیاس نگرش به طلاق هر سه آزمودنی در مرحله مداخله نسبت به مرحله خط پایه کاهش پیدا کرده است. براساس ملاک دوگانه محافظه‌کارانه (فیشر و همکاران، ۲۰۰۳)، همه نقطه داده‌های ترسیم از تعداد موردنیاز (۴ نقطه) پایین تر خط پیش بین سطح تغییرات در هر سه آزمودنی قرار می‌گیرد؛ اما با توجه به اینکه مقدار شاخص تغییر پایا به دست آمده آزمودنی‌ها به ترتیب در مرحله مداخله ۰/۰۶، ۱/۱۱ و ۰/۰۵ به دست آمده است (جدول ۳)، این سه مقدار در سطح آماری $P < 0/05$ معنادار نیستند. درصد بهبودی این سه آزمودنی نیز به ترتیب، ۰/۰۴، ۱۵/۸ و ۰/۰۲ درصد است. از آنجایی که شاخص تغییر پایا، معیار دقیق‌تری برای تعیین اثربخشی است، تغییرات این سه آزمودنی معنادار نیست و برنامه آموزش پیش از ازدواج برای فرزندان طلاق تغییر معناداری در نگرش به طلاق ایجاد نکرده است.

بحث و نتیجه‌گیری

هدف پژوهش حاضر طراحی و بررسی اثربخشی برنامه آموزش پیش از ازدواج بر نگرش به ازدواج و نگرش به طلاق فرزندان طلاق بود. شاخص نسبت روایی محتوایی (CVR) و شاخص روایی محتوایی (CVD) نشان داد که برنامه طراحی شده از روایی لازم برای آموزش فرزندان طلاق برخوردار است. همچنین نتایج این پژوهش نشان داد که آموزش برنامه طراحی شده باعث افزایش نگرش مثبت به ازدواج در فرزندان طلاق می‌شود. این یافته با یافته‌های شیرزاد و همکاران (۱۳۹۹) همخوانی دارد.

آموزش‌های قبل از ازدواج بر مفاهیم و مهارت‌هایی تمرکز می‌کنند که بسیار کاربردی هستند و در موقعیت‌های زندگی روزمره و در بافت رابطه زناشویی قابلیت کاربرد پیدا می‌کنند و از طریق اثرگذاری بر نگرش افراد نسبت به ازدواج و یادگیری مهارت‌های ضروری برای ازدواج موجب نگرش مثبت به ازدواج و کاهش مشکلات ارتباطی در ازدواج می‌شود و رضایت مندی زوج‌ها را موجب می‌شود (میتوالی، دا و محمد، ۲۰۰۰). برنامه آموزش پیش از ازدواج برای فرزندان طلاق، شامل جلساتی گفتگو محور و انگیزشی درباره دلایل ازدواج و پیامدهای آن و تصور فرد از ازدواج بود که موجب شد مشارکت‌کنندگان فرصتی پیدا کنند تا در یک فضای امن با کمک و هدایت مشاور، باورهای خود درباره ازدواج را واکاوی کنند و به صورت تدریجی تغییراتی را تجربه کنند که به موجب آن نگرشی مثبت تر نسبت به ازدواج پیدا کنند. آزمودنی‌ها در فرآیند جلسات به این بینش رسیدند که اگر آمادگی‌های لازم برای خودشناسی و فراگیری مهارت‌های لازم برای ازدواج را کسب کنند در نتیجه ازدواج موفق و پایداری را نیز می‌توانند تجربه کنند و کمتر تحت تاثیر منفی پیامدهای طلاق والدینشان قرار بگیرند. پژوهش‌ها تاکید دارند که ازدواج موفق شامل عادت‌های سالم و سازنده در بافت رابطه است که اگر به صورت مستمر توسط زوج‌ها انجام شوند پیامدهای مثبت را نیز به همراه

¹. Mitwally, D, & Mohamed

می‌آورند و شانس ثبات و موفقیت در ازدواج افزایش پیدا می‌کند (گاتمن و سیلور^۱، ۲۰۱۲). هرچند آزمودنی‌ها شاهد طلاق والدین و پیامدهای منفی ناشی از آن بوده‌اند، اما دریافته‌اند که اگر باورها و انتظاراتی واقع‌بینانه داشته باشند و به شیوه‌ای سازنده رفتار کنند پیامدهای مثبت در زندگی فردی و ازدواج نیز تجربه خواهد شد که موجب بهبود نگرش آن‌ها به ازدواج شد. در واقع جلسات شامل موضوعاتی در این ارتباط بود که پیامدهای منفی طلاق بر فرزندان به صورت یکسان اثر نمی‌گذارند و اگر افراد آمادگی و توانمندی بیشتری از خود بروز دهند، بهتر می‌توانند از این چالش به وجود آمده عبور کنند. همچنین مراجعین توانستند طلاق والدینشان را پدیده‌ای چندبعدی ببینند که می‌تواند علاوه بر جنبه‌های منفی، جنبه‌های مثبت هم داشته باشد و طلاق نیز به‌عنوان پدیده‌ای که جنبه‌های سالم هم دارد در نظر گرفته شد؛ بنابراین مراجع با تغییراتی که در باورهایش ایجاد شد و همچنین تلاشی که در جلسات برای خودشناسی از طریق مداخلاتی که موجب بررسی افکار و احساسات و پیامدهای شناختی، عاطفی، ارتباطی ناشی از طلاق والدین شد و تلاش‌هایی که برای یادگیری مهارت‌های ازدواج صورت گرفت، موجب شد که بر نگرش وی نسبت به ازدواج نیز اثر داشته باشد و نگرش مثبت‌تری به ازدواج کسب کند.

یافته‌های پژوهش حاضر نشان داد که میانگین نمره‌های شرکت‌کنندگان در مرحله مداخله نسبت به مرحله خط پایه کاهش پیدا کرده است، ولی این تغییرات معنادار نبود. معنای نگرش مثبت و نگرش منفی به یک پدیده تابع شرایط فرهنگی است. طلاق از جمله رفتارهایی است که به درک معنایی افراد بستگی دارد. نگرش مثبت یا منفی به طلاق نیز درک معنایی اختصاصی آن را نشان می‌دهد. تحقیقات انجام‌شده در فرهنگ ایرانی به جنبه‌های مثبت طلاق از جمله بازیابی استقلال، رهایی از حیات ناجور و گسترش فردگرایی مثبت اشاره داشته‌اند (موسوی، ۱۳۹۵). این معانی برای والدین یک تجربه ادراک‌شده است؛ اما به نظر می‌رسد تجربه طلاق برای فرزندان آن‌قدر دردناک و پراسیب باشد که تمام ابعاد طلاق را منفی تفسیر کنند و یا باورهای چندگانه و متعارضی نسبت به طلاق داشته باشند. از طرف دیگر، در این پژوهش جهت اندازه‌گیری طلاق از ابزاری استفاده شد که در فرهنگ دیگری ساخته شده است. علی‌رغم روایی و پایایی گزارش‌شده، مصداق‌های نگرشی مثبت و منفی به پدیده‌ها بسیار متغیر است و ممکن است گویه‌های این ابزار، شمول کافی به نگرش‌های مربوط به طلاق را نداشته باشد.

از ویژگی‌های خاص این برنامه، تحلیل آسیب‌های مرتبط با روابط والدین و ارزیابی مجدد آن است. محتوای این برنامه به فرزندان طلاق کمک می‌کند رویدادهای آسیب‌زای تعارضات والدین را تحلیل کنند، اختلافات و تنش‌های روابط والدین را از زوایای مختلف ببینند و باورهای ناکارآمد خود در مورد ازدواج را به چالش بکشند. ابزار هیجان‌ات منفی مربوط به گذشته به فرزندان طلاق کمک می‌کند روایت سازنده‌تری نسبت به والدین خود بسازند. فرزندان طلاق باید هم والدین خود را به‌عنوان انسان بپذیرند و هم اینکه تجربه‌ها و تعاملات آنان را به‌عنوان رفتارهای آسیب‌زا و غیرآسیب‌زا طبقه‌بندی کنند. محتوای این برنامه بر آن

^۱ . Gottman & Silver

بود که فرزندان طلاق باور کنند آینده آنان در کنترل خودشان است و از پیش تعیین شده نیست. واکنش فرزندان طلاق به پذیرش این دیدگاه که آینده آنان متأثر از گذشته والدین نخواهد بود، از تجربه‌های قابل توجه ایشان بود. تاکید زیاد این برنامه بر تمایز یافتگی و شناخت نیازهای روان‌شناختی، می‌تواند زمینه‌سازی برای برقراری تعاملات سالم‌تر در روابط صمیمانه باشد. فرزندان طلاق به اهمیت عناصر ارتباطی مهمی مثل گذشت، فداکاری، حل مسئله، سازش در پایداری و استحکام ازدواج پی می‌برند. این برنامه علاوه بر توجه به اثرات آسیب‌زای گذشته والدین، به اهمیت شاخص‌های آمادگی برای ازدواج و شیوه‌های آشنایی و شناخت دیگری نیز می‌پردازد. این برنامه به‌عنوان یک برنامه ترکیبی مبتنی بر شواهد پژوهشی داخل و خارج کشور، نشان داد که می‌تواند برای فرزندان طلاق موثر باشد. ملاحظات فرهنگی مربوط به طلاق در طراحی این برنامه مورد توجه قرار گرفته و رضایت بالای شرکت‌کنندگان این پژوهش در اتمام برنامه آموزشی، شاخص کیفی از محتوای سازگاران آن است.

این پژوهش محدودیت‌هایی دارد که باعث می‌شود نتایج این پژوهش را نتوان قاطعانه تعمیم داد. این محدودیت‌ها مربوط به طرح تحقیق، اندازه نمونه و عدم اجرای مرحله پیگیری در بلندمدت است. یکی از محدودیت‌های طرح تحقیق تک موردی، اجرای مکرر ابزارهای پژوهش در مرحله خط پایه و مداخله است که احتمال شکل‌گیری اثر انتقال را بیشتر می‌کند. همچنین نمونه این پژوهش شامل دو دختر و یک پسر بود. پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های دیگری این برنامه در نمونه‌های بزرگ‌تر و به تفکیک جنسیت اجرا شود. همچنین پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های دیگر، متغیرهایی مثل مدت‌زمان جدایی والدین و سن فرزند در زمان وقوع طلاق والدین نیز کنترل شود. یکی از محدودیت‌های این پژوهش، عدم دسترسی پژوهشگران به یک مقیاس ایرانی نگرش به طلاق بود. پیشنهاد می‌شود پژوهشگران در پژوهش‌های بعدی نسبت به ساخت و کاربرد چنین مقیاسی کامل کنند.

ملاحظات اخلاقی

رعایت اخلاق پژوهش: این مطالعه دارای کد اخلاقی EE/98.24.3.57619/scu.ac.ir و مستخرج از پایان‌نامه کارشناسی ارشد مشاوره خانواده دانشگاه شهید چمران اهواز است و به کمک پژوهانه دانشگاه شهید چمران اهواز انجام شده است. اختیاری بودن مشارکت آن‌ها در پژوهش تصریح شد و درباره رازداری به مشارکت‌کنندگان اطمینان داده شد که همه اطلاعات محرمانه باقی می‌مانند. نکات دیگر مربوط به اخلاق در پژوهش مانند رعایت ارزش‌های اخلاقی در جمع‌آوری داده‌ها، عدم سوگیری در تحلیل داده‌ها و دقت در استناددهی نیز رعایت شده‌اند. پیش از اجرای پژوهش هدف‌ها، روند کار پژوهش و نقش افراد در پژوهش به اطلاع افراد در دسترس رسانده شده شد. به‌طورکلی نکات مربوط به اخلاق در پژوهش از جمله امانت‌داری در استفاده از منابع، دقت در استناددهی، قدردانی از دیگران، رعایت ارزش‌های اخلاقی در گردآوری داده‌ها، رعایت حریم خصوصی افراد موردتوجه قرار گرفته است.

سهم نویسندگان: این پژوهش مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد مشاوره خانواده دانشگاه شهید چمران اهواز است. نویسنده اول (استاد راهنما) در شیوه نمونه‌گیری، تهیه ابزار، اجرای برنامه آموزشی، تحلیل داده‌ها نقش داشته است. نویسنده دوم (دانشجو) در جمع‌آوری و نگارش کار و تهیه بسته آموزشی مشارکت کرده است و نفر سوم (مشاور) در تهیه بسته آموزشی، تحلیل داده‌ها و نگارش پژوهش مشارکت داشته است. منابع مالی: این پژوهش مستخرج از پایان نامه کارشناسی ارشد مشاوره خانواده دانشگاه شهید چمران اهواز است. بدینوسیله از حمایت مالی معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه شهید چمران اهواز در قالب پژوهانه تشکر می‌شود.

تعارض منافع: این پژوهش با منافع شخص یا سازمانی منافات ندارد.

تشکر و قدردانی: تمامی مشارکت‌کنندگان برای شرکت در پژوهش و پاسخ به پرسشنامه‌ها خوشنودی خود را به صورت شفاهی اعلام نمودند. نویسندگان از همه شرکت‌کنندگان در این پژوهش، کمال تشکر و قدردانی را دارند.

منابع فارسی

- امانی، زکیه؛ زهراکار، کیانوش؛ کیامنش، علیرضا. (۱۳۹۸). شناسایی پیامدهای طلاق والدین بر فرزندان: مطالعه کیفی. فصلنامه فرهنگی-تربیتی زنان و خانواده، ۱۴(۴۷)، ۵۹-۸۱. [\[Link\]](#)
- برجعلی، احمد. (۱۳۹۶). اثربخشی آموزش ابراز وجود فرهنگ محور بر عزت‌نفس فرزندان طلاق. پژوهش‌های مشاوره، ۱۶(۶۴)، ۱۱۴-۱۲۶. [\[Link\]](#)
- خجسته‌مهر، رضا؛ ممبینی، جعفر و اصلانی، خالد. (۱۳۹۲). مقایسه‌ی نگرش به ازدواج و طلاق و دل‌بستگی به همسالان در دانش‌آموزان پسر دبیرستانی خانواده‌های عادی و طلاق. مجله روان‌شناسی مدرسه، ۲(۳)، ۷۵-۵۷. [\[Link\]](#)
- رئیزی، رویا؛ گنجی، فروزان؛ شاهمرادی، رضوان؛ مردان پور شهرکردی، الهام؛ شمیمان، آلبرت؛ نکویی، افسانه؛ فانیان، نسرین؛ نیک فرجام، مسعود. (۱۳۹۱). تاثیر جلسات مشاوره حضوری آموزش مهارت‌های زندگی بر سلامت روان فرزندان خانواده‌های طلاق. مجله دانشگاه علوم پزشکی شهرکرد، ۱۴(۴)، ۳۰-۳۷. [\[Link\]](#)
- زمانی زارچی، محمداصداق؛ غلامعلی لواسانی، مسعود؛ اژه‌ای، جواد؛ حسین زاده اسکویی، علی؛ و صمدی کاشانی، سحر. (۱۳۹۷). مطالعه پدیدارشناسی تجارب هیجانی فرزندان طلاق. فصلنامه پژوهش در سلامت روان‌شناختی، ۱۲(۱)، ۲۴-۳۶. [\[Link\]](#)
- شیرزادفر، اکرم؛ عباسی، قدرت اله؛ حسن‌زاده، رمضان. (۱۳۹۹). اثربخشی آموزش قبل از ازدواج مبتنی بر برنامه آموزش ارتباط بر مشکلات تصمیم‌گیری در انتخاب همسر و نگرش به ازدواج فرزندان طلاق. سلامت اجتماعی، ۷(۳)، ۱۸۹-۲۹۸. [\[Link\]](#)
- صادقیان، عباس؛ فخری، محمداکظم؛ حسن‌زاده، رمضان. (۱۳۹۸). اثربخشی آموزش پذیرش و تعهد بر خود ارزشمندی و سرمایه روان‌شناختی فرزندان طلاق. سلامت اجتماعی، ۶(۳)، ۲۹۴-۳۰۴. [\[Link\]](#)

- عبدی، محمدرضا؛ پورابراهیم، تقی؛ نظری، علی محمد. (۱۳۹۲). تاثیر برنامه مداخله‌ای کودکان طلاق بر میزان سازگاری آن‌ها با طلاق والدینشان. *خانواده‌پژوهی*، ۹(۳۵)، ۳۴۳-۳۵۸. [Link]
- فیروزجانیان گلوگاه، علی اصغر؛ صادقی، سهیل؛ جان محمدی لرگانی، وحید؛ لطفی، طاهره. (۱۳۹۷). فراتحلیل مطالعات انجام شده در حوزه طلاق در ایران. *مطالعات زن و خانواده*، ۶(۲)، ۱۱۱-۱۴۳. doi: 10.22051/jwfs.2017.15089.1438 [Link]
- قره داغی، علی و مبینی کشه، فریبا. (۱۳۹۹). مقایسه خودپنداره، نقش جنسیتی و بلوغ عاطفی در فرزندان با و بدون تجربه طلاق والدین. *فصلنامه فرهنگ مشاوره و روان‌درمانی*، ۱۱(۴۲)، ۲۳۱-۲۶۰. [Link]
- کاظمیان، سمیه و اسمعیلی، معصومه. (۱۳۹۱). اثربخشی آموزش خود متمایزسازی بر کاهش اضطراب فرزندان خانواده‌های طلاق. *پژوهش در سلامت روان‌شناختی*، ۶(۴)، ۵۳-۵۹. [Link]
- مددی طائمه، زهرا؛ آقاجانی، طهمورث؛ صلاحیان، افشین. (۱۳۹۹). مقایسه سلامت عمومی و اختلال خوردن در فرزندان دختر خانواده‌های طلاق رسمی، طلاق عاطفی و هم‌تایان عادی. *نشریه مدیریت ارتقای سلامت*، ۹(۲)، ۲۲-۳۳. [Link]
- موسوی، مهری سادات. (۱۳۹۵). بازنمایی معنایی طلاق توافقی. *خانواده‌پژوهی*، ۱۲(۲)، ۲۸۷-۳۰۴. [Link]
- وب سایت مرکز آمار ایران. (۱۳۹۹). سری‌های زمانی ازدواج و طلاق ثبت شده در کشور. <https://www.amar.org.ir/Portals/0/PropertyAgent/461/Files/2859/1706z110111398.xls>. [Link]
- یحیی‌زاده، حسین و حامد، محبوبه. (۱۳۹۴). مسایل فرزندان طلاق در ایران و مداخلات مربوطه: فراتحلیل مقالات موجود. *مطالعات زن و خانواده*، ۳(۲)، ۹۱-۱۲۰. doi: 10.22051/jwfs.2016.2209. [Link]

References

- Ablow, J. C., Measelle, J. R., Cowan, P. A., & Cowan, C. P. (2009). Linking marital conflict and children's adjustment: The role of young children's perceptions. *Journal of Family Psychology*, 23(4), 485. doi.org/10.1037/a0015894. [Link]
- Abdi, M. R., Porebrahim, T., & Nazari, A. M. (2013). Effectiveness of Children of Divorce Intervention Program on Children's Adjustment with Their Parental Divorce. *Journal of Family Research*, 9(35), 343-58. [Link]. (Text in Persian).
- Amani, Z., & Zaharakar, K., & Kiamanesh, A. (2019). The Identification of the Consequences of Parents' Divorce on Children: A Qualitative Study. *The Women and Family Cultural Education*, 14(47), 59-81. [Link]. (Text in Persian).
- Amato, P. R., & DeBoer, D. D. (2001). The transmission of marital instability across generations: Relationship skills or commitment to marriage? *Journal of marriage and family*, 63(4), 1038-1051. doi.org/10.1111/j.1741-3737.2001.01038.x. [Link]
- Amato, P. R., Loomis, L. S., & Booth, A. (1995). Parental divorce, marital conflict, and offspring well-being during early adulthood. *Social Forces*, 73(3), 895-915. doi.org/10.1093/sf/73.3.895. [Link]
- Coleman, G. J., McGregor, M., Hemsworth, P. H., Boyce, J., & Dowling, S. (2003). The relationship between beliefs, attitudes and observed behaviors of

- abattoir personnel in the pig industry. *Applied Animal Behavior Science*, 82(3), 189-200. [doi.org/10.1016/S0168-1591\(03\)00057-1](https://doi.org/10.1016/S0168-1591(03)00057-1). [Link].
- Conway, M. B., Christensen, T. M., & Herlihy, B. (2003). Adult children of divorce and intimate relationships: Implications for counseling. *The Family Journal*, 11, 364-373. doi.org/10.1177/1066480703255609. [Link].
- Cui, M., Fincham, F. D., & Durtschi, J. A. (2011). The effect of parental divorce on young adults' romantic relationship dissolution: What makes a difference? *Personal Relationships*, 18(3), 410-426. doi.org/10.1111/j.1475-6811.2010.01306.x. [Link].
- Borjali, A. (2018). effectiveness of self-assertiveness-oriented training on the self-esteem of adolescents of divorce. *Counseling Research and Development*, 16(64), 114-126. [Link]. (Text in Persian).
- Boyer-Pennington, M. E., Pennington, J., & Spink, C. (2001). Students' expectations and optimism toward marriage as a function of parental divorce. *Journal of Divorce and Remarriage*, 34, 71-87. doi.org/10.1300/J087v34n03_05. [Link].
- Eldar-Avidan, D., Haj-Yahia, M. M., & Greenbaum, C. W. (2009). Divorce is a part of my life... resilience, survival, and vulnerability: Young adults' perception of the implications of parental divorce. *Journal of Marital and family therapy*, 35(1), 30-46. doi.org/10.1111/j.1752-0606.2008.00094.x. [Link].
- Firozjaean, A., Sadeghi, S., Janmohammadi, V., Lotfi, T. (2018). Meta-analysis of studies about divorce in Iran. *Journal of Woman and Family Studies*, 6(2), 111-143. doi.10.22051/jwfs.2017.15089.1438. [Link].
- Fisher, W. W., Kelley, M. E., & Lomas, J. E. (2003). Visual aids and structured criteria for improving visual inspection and interpretation of single-case designs. *Journal of Applied Behavior Analysis*, 36(3), 387-406. doi.org/10.1901/jaba.2003.36-387. [Link].
- Garriga, A., & Pennoni, F. (2020). The Causal Effects of Parental Divorce and Parental Temporary Separation on Children's Cognitive Abilities and Psychological Well-being According to Parental Relationship Quality. *Social Indicators Research*, 1-25. doi.org/10.1007/s11205-020-02428-2. [link].
- Gh, A., & Mobini Keshe, F. (2020). Comparison of self-concept clarity, role gender and emotional maturity in children with and without experience of divorce in parents. *Counseling Culture and Psychotherapy*, 11(42), 231-260. [Link]. (Text in Persian).
- Glenn, N. D., & Kramer, K. B. (1987). The marriages and divorces of the children of divorce. *Journal of Marriage and the Family*, 811-825. doi.org/10.2307/351974. [Link].
- Gottman, J., & Silver, N. (2012). *What makes love last?: How to build trust and avoid betrayal*. Simon and Schuster. [Link].
- Halford, W. K., Sanders, M. R., & Behrens, B. C. (2001). Can skills training prevent relationship problems in at-risk couples? Four-year effects of a behavioral relationship education program. *Journal of Family Psychology*, 15, 750-768. doi.org/10.1037/0893-3200.15.4.750. [Link].
- Honickman, C. B. (2013). A proposed addition to the prepare/enrich marriage preparation program for adult children of divorce: A positive psychology and

- structural family systems approach (Doctoral dissertation, The Chicago school of professional psychology). [[Link](#)].
- Huang, H. J. (2020). Crisis Intervention with Children of Divorce. DEStech Transactions on Social Science, Education and Human Science, (icesd). 10.12783/dtssehs/icesd2020/34408. [[Link](#)].
- Karela, C., & Petrogiannis, K. (2020). Young Children's Emotional Well-Being after Parental Divorce: Discrepancies between "Resilient" and "Vulnerable" Children. *Journal of Educational and Developmental Psychology*, 10(1), 1-18. doi:10.5539/jedp.v10n1p18. [[Link](#)].
- Kazemian, S., & Esmacili, M. (2013). Effectiveness of the self-differentiation training in reducing the degree of anxiety in the children of divorced parents. *Research in Psychological Health*, 6(4), 53-59. [[Link](#)]. (Text in Persian).
- Keshavarz, M., Shariati, M., Ebadi, A., & Moghadam, Z. B. (2018). Desire and attitude to marriage among unmarried Iranian youth: a qualitative study. *Int J Women's Health Reprod Sci*, 6(4), 425-431. doi:10.15296/ijwhr.2018.71 [[Link](#)].
- Khojasteh Mehr, R., & Mombeini, J., & Aslani, K. (2013). A comparison of attitude toward marriage, attitude toward divorce and peer attachment of male high school students in divorced and intact families. *Journal of School Psychology*, 2(3 (7)), 57-75. [[Link](#)]. (Text in Persian).
- Lawshe, C. H. (1975). A quantitative approach to content validity. *Personnel psychology*, 28(4), 563-575. [[Link](#)].
- Madadi Taemeh, Z., & Aghajani, T., & Salahian, A. (2020). Comparison of general health and eating disorders in daughters of formal divorce, emotional divorce and normal counterparts. *Journal of Health Promotion Management*, 9(2), 22-33. [[Link](#)]. (Text in Persian).
- Miles, N. J., & Servaty-Seib, H. L. (2010). Parental marital status and young adult offspring's attitudes about marriage and divorce. *Journal of Divorce & Remarriage*, 51(4), 209-220. doi.org/10.1080/10502551003597865. [[Link](#)].
- Mitwally, H. H., DA, A. E. R., & Mohamed, N. I. (2000). Premarital counseling: view of the target group. *The Journal of the Egyptian Public Health Association*, 75(1-2), 31-51. [[Link](#)].
- Mousavi, M. (2016). Semantic representation of mutual-consent divorce. *Journal of Family Research*, 12(46), 287-304. [[Link](#)]. (Text in Persian).
- Murray, C. E., & Kardatzke, K. N. (2009). Addressing the needs of adult children of divorce in premarital counseling. *The Family Journal*, 17, 126-133. doi.org/10.1177/1066480709332635. [[Link](#)].
- Potter, D. (2010). Psychosocial well-being and the relationship between divorce and children's academic achievement. *Journal of marriage and family*, 72(4), 933-946. doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00740.x. [[Link](#)].
- Riggio, H. R., & Weiser, D. A. (2008). Attitudes toward marriage: Embeddedness and outcomes in personal relationships. *Personal relationships*, 15(1), 123-140. doi.org/10.1111/j.1475-6811.2007.00188.x. [[Link](#)].
- Raisee, R., & Ganji, F., & Shahmoradi, R., & Mardanpour Shahrekordi, E., & Shemiyan, A., & Nekouee, A., & Faniyan, N., & Nikfarjam, M. (2012). The effect of life skills face to face meeting on mental health of children of divorce. *Journal of Shahrekord University of Medical Sciences*, 14(4), 30-37. [[Link](#)]. (Text in Persian).

- Rizvi, S. L., & Nock, M. K. (2008). Single-case experimental designs for the evaluation of treatments for self-injurious and suicidal behaviors. *Suicide and life-threatening behavior*, 38(5), 498-510. doi:[10.1521/suli.2008.38.5.498](https://doi.org/10.1521/suli.2008.38.5.498). [[Link](#)].
- Sadeghian, A., & Fakhri, M., & Hasanzadeh, R. (2019). Effectiveness of acceptance and commitment training on self-worth and the psychological capital among children of divorce. *Community Health*, 6(3), 294-304. [[Link](#)]. (Text in Persian).
- Sanders, M. R., Halford, W. K., & Behrens, B. C. (1999). Parental divorce and premarital couple communication. *Journal of Family Psychology*, 13(1), 60. doi:[10.1037/0893-3200.13.1.60](https://doi.org/10.1037/0893-3200.13.1.60). [[Link](#)].
- Schaan, V. K., Schulz, A., Schächinger, H., & Vögele, C. (2019). Parental divorce is associated with an increased risk to develop mental disorders in women. *Journal of affective disorders*, 257, 91-99. doi:[10.1016/j.jad.2019.06.071](https://doi.org/10.1016/j.jad.2019.06.071). [[Link](#)].
- Shirzadfar, A., & Abbasi, G., & Hasanzadeh, R. (2020). Effectiveness of premarital relationship education on difficulties in mate-selection decision and attitudes toward marriage of children of divorce. *Community Health*, 7(3), 289-298. [[Link](#)]. (Text in Persian).
- Simon, V. A., & Furman, W. (2010). Interparental conflict and adolescents' romantic relationship conflict. *Journal of research on adolescence*, 20(1), 188-209. doi:[10.1111/j.1532-7795.2009.00635.x](https://doi.org/10.1111/j.1532-7795.2009.00635.x). [[Link](#)].
- Skvortsov, A., & Romashchuk, A. (2015). Single case studies as a means for developing psychological theories. *PsyCh Journal*, 4, 231-242. doi:[10.1002/pchj.117](https://doi.org/10.1002/pchj.117). [[Link](#)].
- Trotter, P. B. (2010). The Relationship between Perceived Parental Discord and Differences in Attitudes towards Romantic Relationships among African American College Students. *College Student Journal*, 44(1), 60-81. doi:[10.1353/bsr.2015.0017](https://doi.org/10.1353/bsr.2015.0017) [[Link](#)].
- Willoughby, B. J. (2010). Marital attitude trajectories across adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(11), 1305-1317. doi:[10.1007/s10964-009-9477-x](https://doi.org/10.1007/s10964-009-9477-x). [[Link](#)].
- Whitton, S. W., Stanley, S. M., Markman, H. J., & Johnson, C. A. (2013). Attitudes toward divorce, commitment, and divorce proneness in first marriages and remarriages. *Journal of Marriage and Family*, 75(2), 276-287. doi:[10.1111/jomf.12008](https://doi.org/10.1111/jomf.12008). [[Link](#)].
- Yahyazadeh, H., & Hamed, M. (2016). Issues and Interventions of Children of Divorce in Iran: A Meta-analysis of Articles. *Journal of Woman and Family Studies*, 3(2), 91-120. doi:[10.22051/jwfs.2016.2209](https://doi.org/10.22051/jwfs.2016.2209). [[Link](#)].
- Zamani Zarchi, M., & Gholamali Lavasani, M., & Ejei, J., & Hosseinzadeh Oskouei, A., & Samadi Kashan, S. (2018). A phenomenological study of emotional experiences of children with divorced parents. *Research in Psychological Health*, 12(1), 24-36. [[Link](#)]. (Text in Persian).

